

Dorota Bajowska

GMINNE EWIDENCJE ZABYTEKÓW, GMINNE PROGRAMY OPIEKI NAD ZABYTEKAMI I PROBLEM PARKÓW KULTUROWYCH NA GÓRNYM ŚLĄSKU

Zabytki to ślady działalności ludzkiej. Są niezastąpionym źródłem informacji o życiu i działaniach człowieka oraz o historycznym rozwoju umiejętności artystycznej i technicznej, są zasobami nieodwracalnymi decydującymi o tożsamości miejsca. Chcąc zachować łączność pomiędzy przeszłymi i przyszłymi pokoleniami, musimy je pielęgnować. Złożoność i interdyscyplinarność działań w tej sferze w warunkach gospodarki rynkowej wymaga strategicznego zarządzania zabytkami opartego na długookresowej wizji rozwoju. Narzędziem realizacji strategii opieki nad zabytkami są Gminne Ewidencje Zabytków, Programy Opieki nad Zabytkami województwa, powiatu lub gminy oraz tworzenie Parków Kulturowych.

Tendencje europejskie i polityka państwa skłaniają się do skoncentrowania ochrony i opieki nad zabytkami w regionach jako obszarach najbardziej efektywnych i docelowych miejsc oddziaływania wdrażanych polityk i programów. Projekty kulturalne finansowane z funduszy strukturalnych są traktowane jako inwestycje wpływające na wzrost konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Kultura, w tym zabytki, traktowana jest tym samym jako środek do osiągnięcia celu, jakim jest wspieranie rozwoju regionu, podnoszenie jego atrakcyjności, tworzenie miejsc pracy, generowanie dochodów i tym podobne.

Powszechnie wiadomo, że wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Zgodnie z brzmieniem Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku art. 7, ust. 1, pkt 9 o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591, z późniejszymi zmianami) zaspokojenie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy ładu przestrzennego, kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zapowiada tworzenie warunków prawnych do odpowiedzialnego kreowania i realizowania ochrony dziedzictwa kulturowego oraz stworzenia warunków prawnych do nowego ich finansowania ochrony i opieki.

Ważnym zadaniem gmin jest sporządzenie Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ), obowiązek ten spoczywa na prezydencie (burmistrzu), wójcie gminy, zgodnie z Ustawą z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568, art. 22 pkt. 4). Ewidencją zostają objęte zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. GEZ ma formę zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych jednocześnie wojewódzką ewidencją zabytków prowadzoną przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Gminna ewidencja nie jest dokumentem zamkniętym, powinna być aktualizowana i weryfikowana. Karta adresowa powinna zawierać określenie zabytku, jego nazwę i adres¹. W związku z powyższym w Pracowni Dokumentacji, Ewidencji i Rejestru Zabytków Nieruchomych KOBIDZ² przygotowano oprogramowanie, mające na celu ułatwienie gminom uporządkowanie informacji o zabytkach znajdujących się na ich terenie. Program umożliwi przygotowanie i wydruk dowolnie zdefiniowanych zestawień tematycznych i topograficznych oraz wydruk kart adresowych poszczególnych obiektów.

GEZ jest podstawą do sporządzenia Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami (GPOnZ)³. Przedmiotem programu są zabytki znajdujące się na terenie gminy niezależnie od form ochrony, jakimi są objęte. Opracowywanie GPOnZ ma służyć uporządkowaniu wiedzy o zabytkach, a także prowadzi do sprecyzowania polityki gminy wobec zabytków oraz jej ukierunkowania. Powinno wzmocnić identyfikację lokalnej społeczności z tradycją oraz zwiększyć zaangażowanie mieszkańców w proces zarządzania zabytkami. Działanie związane z opieką nad zabytkami ma na celu poprawę wizerunku regionu, a także jakości życia w gminie.

Program ten powinien nawiązywać do następujących dokumentów o znaczeniu strategicznym:

- Narodowej strategii kultury na lata 2007–2013 przyjętej przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 roku oraz jej przedłużenia – Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 przyjętego w 2005 roku. Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury jest Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego. Program ten jest zgodny z narodowym planem rozwoju oraz założeniami Krajowego Programu Ochrony Zabytków. Podstawą do sformułowania Narodowego Programu Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury, za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców,
- Narodowej Strategicznej Ramy Odniesienia na lata 2007–2013,
- Wojewódzkiego Program Opieki nad Zabytkami na lata 2006–2009,

¹ Zakres informacji o zabytkach nieruchomości zawartych w karcie adresowej określa rozporządzenie ministra kultury z dnia 14 maja 2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2005 r., Nr 124, poz. 1305).

² KOBIDZ – Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

³ Podstawą prawną do sporządzenia GPOnZ jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1658).

- Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000–2020 przyjętej przez sejmik województwa śląskiego 4 lipca 2005 roku,
- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013.

Program powinien zawierać również uwagi do GEZ i do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W planie bierze się pod uwagę zasięg stref ochrony konserwatorskiej wyznaczonych zgodnie z jednolitą metodą ustalania obszarów ochrony konserwatorskiej⁴, opracowaną w 1990 roku przez Zespół Ekspertów Międzynarodowej Komisji do spraw Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich. Znaleźć się tam powinny także propozycje działań w zakresie ochrony i opieki nad cennymi zabytkami, włączając w to między innymi sposoby ich promocji i ich źródła finansowania, jak również propozycje zabytków nadających się do wpisu do rejestru lub do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków oraz określone propozycje dla poszczególnych obiektów (remonty). Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków opracował poradnik metodyczny sporządzania GPOnZ, który jest dostępny na stronie internetowej www.kobidz.pl.

Kolejnym zagadnieniem są parki kulturowe. Pojęcie parku kulturowego pojawiło się już w 1990 roku podczas nowelizacji ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Już wtedy postulowano, aby dla ochrony krajobrazu kulturowego zastosować formy ochrony analogiczne do tych z ustawy o ochronie przyrody. Była to jednak bardziej instytucja prawa zagospodarowania przestrzennego, gdyż nie było zdefiniowane, czym ten park kulturowy naprawdę jest. Kolejny raz pojęcie to pojawiło się w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która weszła w życie w listopadzie 2003 roku. Utworzenie parku kulturowego w rozumieniu wspomnianej ustawy to jedna z form ochrony zabytków. Celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Ta forma ochrony jest w pewien sposób zindywidualizowana, dostosowana do specyfiki warunków lokalnych, w jakich park kulturowy funkcjonuje.

Ochrona parku kulturowego powinna też zostać uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. W szczególnych przypadkach park kulturowy o dużej wartości może też być uznany za pomnik historii lub jako pomnik historii wpisany na Listę dziedzictwa światowego.

W grudniu 2008 roku Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach wysłał do 167 gmin w województwie śląskim ankietę, w której pytano, czy gminy posiadają:

⁴ Wyróżnia się następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

„A” – strefa pełnej ochrony, do bezwzględnego zachowania, obejmująca obszary o dobrze zachowanej historycznej strukturze przestrzennej,

„B” – strefa obejmująca obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania oraz charakteru i skali zabudowy,

„K” – strefa ochrony krajobrazu związanego z zespołem zabytkowym,

„W” – strefa ochrony archeologicznej,

„E” – strefa ochrony ekspozycji, głównie przez wyznaczenie terenów spod zabudowy,

„OW” – strefa obserwacji archeologicznych.

- Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
- Gminną Ewidencję Zabytków,
- parki kulturowe,
- i czy są zainteresowane uchwaleniem parku kulturowego.

Do końca marca 143 gminy odesłały ankiety (18 miast na prawach powiatu, 44 gminy miejskie, 81 gmin wiejskich), 24 miejscowości natomiast tego nie zrobiły; były to:

- 1 miasto na prawach powiatu,
- 8 gmin miejskich,
- 15 gmin wiejskich.

Analiza odpowiedzi na poszczególne pytania przedstawia się następująco:

Czy posiadają Państwo Gminną Ewidencję Zabytków?

Spśród 143 gmin, które odesłały wypełnioną ankietę, GEZ ma jedynie 60 gmin, co daje nam około 41,9% , wśród nich jest:

- 13 miast na prawach powiatu – 72,2%,
- 19 gmin miejskich – 43,18%,
- 28 gmin wiejskich – 34,5%.

Czy posiadają Państwo Gminny Program Opieki nad Zabytkami?

Spśród 143 gmin, które odesłały wypełnioną ankietę, GPOnZ posiada jedynie 15 gmin, co stanowi 10,4% , w tym:

- 3 miasta na prawach powiatu – 16,6%,
- 9 gmin miejskich – 20,4%,
- 3 gminy wiejskie – 3,7%.

Czy posiadają Państwo park kulturowy?

Z ankiet wypełnionych przez 143 gminy wynika, że na ich terenie uchwalono 5 parków kulturowych, co stanowi – 3,4%, w tym:

- 1 miasto na prawach powiatu – 5,5%,
- 2 gminy miejskie – 4,5 %,
- 2 gminy wiejskie – 2,4%.

Czy są Państwo zainteresowani utworzeniem parku kulturowego?

Ze 143 gmin, które odesłały ankietę, zainteresowanych jest:

- 6 miast na prawach powiatu – 33,3%,
- 6 gmin miejskich – 13,6,
- 8 gmin wiejskich – 9,8%.

Opierając się na wynikach przeprowadzonej ankiety, należy stwierdzić jednoznacznie, że w województwie śląskim programy ochrony zabytków i idee z nimi związane są w dużej mierze zaniedbywane. Wiele gmin nie przystąpiło do opracowywania GOPnZ, który powinien pomóc w identyfikacji zabytków gminy, w tym ustaleniu ich stanu formalnego i ocenie stanu zachowania (ten obowiązek nałożono na gminy w art. 87.1 ustawy z 23 lipca 2003 roku).

Widzimy, że gminy zaniedbały obowiązek wykonania GPOnZ – w takim wypadku wykonanie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, określenie potencjalnych szans i zagrożeń dla zachowania dziedzictwa gmin w aspekcie społeczno-gospodarczym staje się niemożliwe.

Co do kolejnego pytania, to ankietowani wskazują na istnienie 5 parków kulturowych, jednakże te informacje są błędne, ponieważ z zebranych przez mnie informacji wynika, że w województwie śląskim istnieją tylko dwa parki kulturowe, pierwszy to cmentarz żydowski w Żorach, a drugi to Hałda Popłuczkowa w Tarnowskich Górach, co zmienia naszą statystykę na 1,19% spośród wszystkich gmin, a ankietowani zapewne mylą park kulturowy z parkiem krajobrazowym. W związku z tym można przypuszczać, że gminy nie rozumieją idei parku kulturowego bądź nie jest ona im znana lub nie była rozpowszechniana przez żadną z instytucji działających na Śląsku, które powinny uświadomić społecznościom regionalnym potrzebę utworzenia parków kulturowych wraz z ich korzyściami. Błędne rozumienie tego pojęcia daje podstawy, by przypuszczać, iż miało to wpływ na odpowiedzi dotyczące planu utworzenia parku kulturowego, gdyż chęć taką wyraziło 20 gmin.

Podsumowując wyniki ankiety, możemy wyciągnąć następujące wnioski: opieka nad zabytkami odbiega od standardów europejskich, służby ochrony zabytków i instytucje do tego uprawnione nie wywiązują się z zadań, które nakłada na nie ustawa, nie bez znaczenia jest tu niedostatek środków finansowych w budżetach gmin i samorządów lokalnych na realizowanie zadań związanych z ochroną zabytków. Istnieje widoczna potrzeba przeprowadzenia szkoleń w gminach z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, co pomoże zrozumieć czy przybliżyć idee ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, którego jesteśmy spadkobiercami.

BIBLIOGRAFIA

Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny, „Kurier Konserwatorski” 2009, nr 3.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1658).

SUMMARY

Protection of historical monuments which are located in the country borough should be one of the duties the local government has. Tasks that the public administration are responsible for are determined by article 4 of the statute of the Protection of and Care for Historical Monuments from September 17th 2003.

Local communities should ensure that legal, financial and organisational provisions are in place to enable the constant preservation and maintenance of historical monuments. One of

their responsibilities is to include protection and preservation of historical monuments while shaping the environment and implementing spatial development plans. This task is integral to the Community Protection Programme of Historical Monuments which every local government is obliged to have.

In January 2009 The Regional Department of Polish Heritage in Katowice performed a poll in local communities in Upper Silesia. The findings of this research illustrated how low the level of understanding of implementation of the statute there is.

